

ЖИВОТЪТ НА КНИГАТА

Анна Ангелова

Университетска библиотека „Св. Климент Охридски“

Резюме. Текстът разглежда един по-особен вид книги – специални издания, които ни правят съпричастни към отдавна отминали събития и ни запознават с личности и идеи, белязали хода на историята и науката. Едни от най-любопитните екземпляри, търсени и колекционирани от библиофилите, са т. нар. „куриозитети“.

Keywords: specific books; famous personalities; events; specimen; bibliophile; curiosities

В ден като днешния, когато честваме най-светлия български празник и отдаваме почит пред великото делото на първоучителите, е особено подходящо да се говори за книгите. Но не за книгите, съпътстващи ежедневието ни, а за онези специални издания, които, оцелели през вековете и достигнали до нас, ни правят съпричастни към отдавна отминали събития, позволяват ни да се докоснем до значими личности и идеи, белязали хода на историята и науката. Тези книги, често труднодостъпни, пазени с особено внимание заключени в библиотечните трезори, защото в качеството си на книжовни паметници са част от световния културен патримониум. В основата на библиотечната история стои библиофилството, а едни от най-любопитните екземпляри, търсени и колекционирани от библиофилите, са т. нар. „куриозитети“.

„Книгата куриозитет“ е особен вид издание, стоящо на границата между музейния експонат и книгата, съчетавайки белезите на предмет (произведение на изкуството) и книжно тяло. Впоследствие това схващане се разширява и включва книги с поредица от „странности“, като необичайна форма или материали, върху които са отпечатани. Съществува и трето мнение, според което „куриозитети“ са книгите, носещи важна, любопитна информация и поради това не са достъпни за обикновения (масов) читател.

Типологията на куриозитета е изследвана най-задълбочено от представителите на френската библиоложка школа. Още в началото на XVII в. френският библиотекар и писател Габриел Ноде (Gabriel Naudé, 1600 – 1653) в основополагащия си труд „Съвети за създаване на библиотеки“ подчертава факта, че има „полезни книги“, които не са преиздавани от много време и

поради различни причини могат да бъдат безвъзвратно изгубени. Според него познаването и издирването на тези книги е необходимост, която трябва да намери своята теоретична мотивировка¹⁾. По този начин той откликва на една твърде разпространена практика за търсене на особени издания, които познавачите на книгите започват да назовават с комплексния термин „редки и куриозни“. В зародилия се библиофилски дискурс, който описва и обобщава разнообразната практика по конкретизирането на явлението „раритет“, се въвежда и характеристиката „куриозност“. Книгата се превръща в своеобразен социален фетиш и през следващите няколко века се утвърждава като обединяващ, притегателен център за колекционери и любители. В този контекст трактатът на Габриел Ноде се появява като контрапункт на някои от модните тенденции от началото на XVII в., които привилегирова един или друг тип книги. Куриозният раритет не е елемент на модата, а точно дефиниран обект, който се вписва в схващането му за енциклопедичния тип библиотека, отразяваща универсалната йерархия на познанието. По негово време под „раритет“ се разбира „необикновено или неординарно издание“, което е задължителна съставна част от библиотеките на висшата аристокрация. Габриел Ноде се противопоставя на излишния лукс при оформлението на книгите, тъй като той може да отклони вниманието на читателя от най-важната част – съдържанието. За него книгата е „рядка и любопитна“ – освен с формата си и с оригиналните идеи, които носи.

Налагането на куриозитета като основна характеристика продължава през втората половина на XVII в., когато много от ценителите на книгите започват да събират и да изграждат библиотеки в този дух – независимо от острите критики на някои ерудити, които назовават това течение с епитети като „библиомания“ или „складове за куриозитети“. По този начин се очертават рамките на две противоположни тенденции, които са отражение на две теоретични виждания – от една страна, на ползвателите на добрите книги (утилитарност), а от друга страна – на колекционерите на куриозни книги (нетрадиционност, необичайност, лукс и изаящност). На практика, първите публични търгове през XVIII в. узаконяват „куриозитета“ като съпътстваща характеристика на рядката и ценна книга и поставят началото на библиофилския поглед към раритета. Това събитие определя и профилирането в рамките на традиционната библиотека на колекционен фонд, разпределен в т.нар. „кабинети с избрани книги“ и в „кабинети с куриозитети“. Това са колекции, формирани на принципа на отхвърлянето според емпирични показатели (полезен – неплезен, необходим – излишен, сериозен – фриволен, обикновен – луксозен). Включването на раритетите в тези колекции става въз основа на два критерия – текстуално-антологичен (т.е. съдържателно-компонентен) и орнаментален (екземплярно-индивидуален, т.е. формален на ниво екземпляр). Според първия критерий колекцията от редки и ценни книги е антология на определена част от човеш-

кото познание, съдържаща ограничен брой екземпляри (до 1000) от издания без оглед на тяхната поредност. Предпочитат се издания на латински и гръцки класици, придружени с коментар. Вторият критерий е с подчертана библиофилска насоченост, чието съдържание варира в зависимост от конкретните тенденции – формат, издръжливост и цвят на текстоносителя, материални характеристики на подвързията, украса (външна и вътрешна). Сред формалните характеристики по това време особено място заема аксесоарният потенциал на книжното тяло, който позволява на читателя да индивидуализира екземпляра, допълвайки го с художествени елементи.

През XVIII в. започва процесът на комерсиализация на рядката и куриозна книга, разглеждана като предмет на изкуството или луксозен атрибут. Това, естествено, води до промяна на начините на възприемането и оценяването на книгата, като постепенно се обособяват два субекта – групата на специализираните търговци (антиквари или книжари) и на колекционерите. Появяват се първите описи и каталози на определени търсени заглавия, в които се наблюдава опит за предефиниране и остойностяване на куриозната книга. Този процес е свързан с класифицирането и систематизирането на печатните издания, които първоначално се изграждат върху тематичен признак, впоследствие допълнен с данни за подвързията, хартията, състоянието и произхода. По този начин понятието „раритет“ прибавя към темпоралната си характеристика и първите библиоложки параметри. Книгата се разглежда в своята битийност на екземпляр със собствена история, като качествата „рядкост“ и „ценност“ се тълкуват чрез куриозността в два аспекта – относителна куриозна рядкост и абсолютна куриозна рядкост. Идеята за относителност е резултат от появата на нов субект в културното пространство – книжаря издател, който преобръща пазара с осъвременени издания, част от които са с библиофилска стойност. През 1763 г. известният издател и книжар Г.Ф. Дьобюр-младши (G. F. Debure le Jeune, 1732 – 1782), възприеман от съвременниците си като всепризнат авторитет, въвежда в обращение комплексното понятие „рядка и особена книга“⁽²⁾. Новото понятие разглежда книгата през призмата на нейната съдържателната и формална (типографична) характеристика. Дьобюр успява да неутрализира противопоставянето между преценката на ерудитите, които определят стойността на изданието според неговото съдържание и реалната му аукционна цена, основана преди всичко на типографските особености. Така например сред факторите, които определят „куриозитетността“, Жан-Жозеф Рив (Jean-Joseph Rive, 1730 – 1791) измества на втори план материалните характеристики на книгата за сметка на оригиналността, коректността и прегледността на изложените авторови идеи⁽³⁾.

В началото на XIX в. пазарното търсене се налага като обективен критерий за стойността на куриозната книга. В този аспект куриозността вече се определя от конфигурацията на колекционерското търсене като допълнение на принципите за рядкост и ценност.

Паралелно с развитието на идеята за комерсиалната стойност на книгата, тя все по-малко се разглежда като предмет. Във връзка с това в библиоложката практика започват да се открояват определени издания, които придобиват статут на знакови (фарови) книги. Това са изданията, които маркират посоките на развитие и имат изключително значение при обособяването на дадена научна област или имат фундаментална роля в историко-културното и социалното развитие на обществото. Фаровите издания принадлежат както на съответните национални култури, така и на световния патримониум. Но дори и сред общопризнатите раритети се наблюдава диференцираност според тяхната степен на знаковост:

- не всички „Елзевири“, „Делфини“ или „Алдини“ се ползват с еднакъв интерес и имат идентичен статут;

- определена част от първите печатни издания на творби на антични автори не се търсят поради текстологични или типографски несъвършенства. Стойността на подобен тип книги се свързва с новопоявилото се понятие *editio optima* (най-добро издание), което се противопоставя на *editio prima* (първо издание) и започва да олицетворява новото виждане за куриозитетност.

През 1819 г. Антоан-Огюстен Реноар (A. A. Renouard, 1766 – 1853) разглежда стойността на книгата през призмата на характеристиките: качество и красота⁴⁾. В този смисъл, качеството е присъщо само на коректно издадените общокултурни шедьоври, а красотата на екземпляра е функция от неговата материална реализация. След създаването на Дружеството на френските библиофили през 1820 г. като задължителни елементи при идентифицирането на куриозитетните издания се включват степента на запазеност, състояние и произход на книгата и една нова куриозитетна характеристика – билиофилската йерархизация на отделните екземпляри. Параметрите на остойностяването напускат границите на изданието и все повече се концентрират върху конкретния екземпляр.

Очертава се и ролята на библиотечния интерес, като елемент при формиране на стойностната характеристика на книгата. Той доразвива в теоретичен план утвърдената се библиофилска позиция за абсолютна и относителна куриозитетна стойност по отношение на изданието и отделния екземпляр, въвеждайки параметрите „време“, „място“, „ползвател“. Според темпоралния параметър и най-обикновената книга след години може да се превърне в раритет. Локативният параметър определя степента на дадено куриозно издание според отдалечеността му от мястото на издаване. Промяната на читателския вкус води и до различно търсене на отделни куриозитети: непълни издания, които съдържат само част от текста на съчинението; издания на веленова хартия; издания, отпечатани със значително по-широки полета от общоприетите бели полета; първи печатни издания на известни манускрипти, инкунабули и др.

Като относително търсени куриозитети известният библиофил Жак-Шарл Брюне (Jacques-Charles Brunet, 1780 – 1867) определя: многотомни издания

– печатни извори; листови издания; краеведски издания; истории на научни дружества, университети и академии, биографии на учени и писатели, каталози на обществени и лични библиотеки; първи отпечатащи на илюстрирани издания; книги на редки езици. За такива куриозитети той приема първите издания от продукцията на известните издатели и печатари от XVI до XVIII в.; издания с художествени шрифтове и ръчно рисувани илюстрации; поръчкови издания, както и издания, публикувани под фалшиви заглавия.

Съчинението на Шарл Нодие (Charles Nodier) „Аналитично описание на една прекрасна колекция от книги“, обнародвано през 1844 г., поставя началото на теоретичното изследване и моделиране на библиофилските колекции. Независимо от критиките той успешно дефинира, въз основа на богатия си личен опит като библиотекар и „романтичен библиоман“, някои от основните параметри на библиофилската практика, ориентирана към събиране на книжовни паметници на определени езици. По този начин куриозитетността се разширява с принципа – езикова репрезентативност⁵⁾.

От началото на XX в. библиофилските тенденции се определят от т. нар. „нова библиофилия“, чийто основоположник е Фернанд Вандерем (Fernand Vandérem, 1864 – 1939). Той свързва куриозитетността, от една страна, с библиофилските параметри, а от друга – библиофилията с господстващите литературни течения, и извежда на преден план колекционирането на първи издания. Поради тази причина за него понятието колекция се оказва тясно и лансира виждането за „културно-библиофилна библиотека“. Тази библиотека от художествени куриозитети се изгражда върху антологична основа и групира оригинални литературни издания, свързани с модернистичните тенденции. Теоретичните залози на „новата библиофилия“ надхвърлят темпоралните граници на модернизма и се разпространяват върху цялата литературна продукция, като основен приоритет е историко-културната стойност на екземпляра, носещ белези на автора или притежателя (автографи, бележки, дарствени надписи, авторски или редакторски корекции), които го превръщат в уникален екземпляр. Новата библиофилия разглежда куриозитетността като функция на форма и съдържание, съчетани с особеностите на литературния (книжовен) артефакт (бил той уникат, раритет или куриозитет). Тази тенденция разширява обхвата си през втората половина на XX в. и включва първите и прижизнени издания в областта на науката.

В рамките на европейската традиция се вписва и виждането на основоположника на българското библиотекознание и дългогодишен директор на Университетската библиотека – академик Стоян Аргиров⁶⁾. В лекциите му, четени в Университета през учебната 1924/1925 г., при определянето на раритетите той въвежда обобщаващото понятие „забележителна книга“⁷⁾, чрез което дефинира изданията както според тяхната формална характеристика, така и по отношение на съдържанието им. Спирайки се

подробно на различните причини, които определят една книга като „забележителна“, той подчертава, че тя „може да бъде забележителна – защото е от твърде ранен произход...; защото е написана или издадена от някой особено прочут автор или издател; защото разглежда някой много особен предмет или начинът на разглеждането е много особен; защото се отличава от другите книги по своята великолепна и скъпа или пък с особен вкус изработена външност; защото произлиза от някоя прочута печатница..., или пък защото е писана или печатана върху необикновен материал и най-после, защото е имала някоя странна съдба или напомня за забележителни събития и лица“⁽⁸⁾.

Днес най-старите и устойчиви културни институции – библиотеките, съществуващи без прекъсване в продължение на шест хилядолетия, са изправени пред трудни решения и множество проблеми. Трудно е да гадаем какво ги очаква в бъдеще. Само допреди 15 години експерти упорито ни убеждаваха че библиотеките на бъдещето ще бъдат библиотеки без книги, и ни демонстрираха лавици с наредени дискове. Слава богу, това не се случи. Дори и най-некачествената хартия има живот поне 300 години, докато електронните носители се превръщат в непотребна вещ само след две-три години. Библиотеките, разбира се, ще продължат да се променят, като предлагат все повече ел. книги, ел. списания и все по-широк достъп до различни бази данни. Така постепенно традиционната библиотека се превръща и в място за достъп до информационни ресурси, обучение и социални контакти. Този процес е необратим. Убедена съм обаче, че библиотеката ще запази основната си мисия – да бъде пазител. Пазител на книжовното наследство. Защото, който не познава миналото, няма бъдеще. Що се отнася до съдбата на традиционната книга, въпреки многото нови и вехти пророци, които вещаят нейната смърт, все по-убедително се чуват гласовете на тези, които вярват „че слуховете за нейната преждевременна смърт са силно преувеличени“.

NOTES/БЕЛЕЖКИ

1. Naudé, G. Advis pour dresser une bibliothèque. Paris, 1627.
2. G. F. Debre le Jeune. Bibliographie instructive ou Traité de la connaissance des livres rares et singuliers”. Paris, 1763.
3. Rive, Jean-Jos. La chasse aux bibliographes mal-avisés. Londres (Paris), 1789.
4. Renouard, Antoine-Augustin. Catalogue de la Bibliothèque d’un amateur. Paris, T. 1 – 4, 1819.
5. Вж. Nodier, Charles. Description raisonnée d’une jolie collection de livres. (Nouveaux mélanges). Paris, 1844.

6. За общотeorетичните възгледи на Ст. Аргиров вж. Младенова, М. Библиотекознанието в България от Освобождението до средата на 40-те години на XX век: История, теория, практика. София (2007): 63 – 79.
7. Срв. фр. “livre remarquable”.
8. Аргиров, Ст. Учение за библиотеката: Лекции. (Ръкопис). Каса УБ.

THE LIFE OF BOOKS

Abstract. The text deals with a special kind of books - those special editions that make us aware of long-passed events and tell about personalities and ideas that marked the course of history and science. Some of the most curious specimens searched and collected by the bibliophiles are the so-called “curiosities.”

✉ **Dr. Anna Angelova, Assoc. Prof.**

Head of the University Library

University of Sofia

Sofia, Bulgaria

E-mail: lsu@libsu.uni-sofia.bg